

נייר עמדה – תעסוקת נשים ערביות – בדואיות בנגב: מבט ביקורתי

מגדרי בתפקידים הכלכליים – הגברים יצאו לעבוד מחוץ לישוניהם והנשים נותרו בבית היות ורובן לא ידעו קרוא וכתוב ולא שלטו בשפה העברית, ובשל התלות בכלכלת המגזר היהודי, איבדו הנשים הבדואיות את מרב אפשרויות התעסוקה.⁴

שבע העיירות הבדואיות שהוקמו על ידי המדינה, לא הציעו תשתיות מודרניות שיקלו במעבר מחברה מסורתית לחברה מודרנית, נהפוך הוא, עיירות אלו הם סמל לתכנון אורבני כושל שאינו מתחשב בצרכי הקהילות עבורם הוא נבנה ודוגמא לחוסר השקעה בתשתיות ולאפליה בתקציבים.⁵ אין זה מפתיע אפוא שעיירות אלו נמצאות בתחתית הדירוג הסוציו-אקונומי בישראל.⁶

עשרות אלפי תושבים המתגוררים על אדמותיהם בכפרים בהם מסרבת המדינה להכיר, נותרים במצב מאתגר יותר מאלו בישוניהם המוכרים. בשל אי ההכרה של מדינת ישראל בעשרות כפרים בדואים בנגב, תושבי ותושבות כפרים אלו משוללים זכויות חברתיות ופוליטיות ועומדים בפניהם חסמים נוספים להשתלבות בשוק העבודה. חסמים אלו מאריכים את פרק הזמן בחיפוש אחר משרות והדבר עלול להוביל לייאוש וחוסר אמונה ביכולת למצוא תעסוקה ולהתחיל לעבוד, או לחלופין, לחזור למעגל העבודה.⁷

מן הממצאים שהובאו בדו"ח "מבט לתעסוקת נשים ערביות – בדואיות בנגב",⁸ שפורסם במרץ 2018 ע"י פורום דו-קיום בנגב לשוויון אזרחי, עולה כי השתתפותן של נשים ערביות – בדואיות בכוח העבודה הוא נמוך בהרבה בהשוואה לאוכלוסיות אחרות. בשנת 2015, 16% מהנשים הבדואיות בנגב בגילאי 15 ומעלה היו שותפות בכוח העבודה, לעומת 27% בקרב כלל הנשים הערביות בישראל, ו-64% בקרב נשים יהודיות מהנגב. שיעור ההשתתפות בכוח העבודה עולה לאורך השנים בקרב נשים

נייר עמדה זה יעסוק בחסמים העיקריים אשר מקשים על נשים בדואיות בנגב להשתלב בשוק העבודה. מכלול החלטות הממשלה והתכניות הנובעות מהן להעלאת שיעורי התעסוקה בחברה הערבית לא הביאו לתוצאות המיוחלות בקרב נשים בדואיות מהנגב. למרות השקעה ממשלתית רחבה ופיתוח תכניות, ב-2016 עמד שיעור התעסוקה בקרב נשים בדואיות בגילאים 64-25 על 19.2% בלבד.¹ בהתייבות מפורשת ל-OECD, אשר באה לידי ביטוי בהחלטת ממשלה מספר 1994,² נקבע כי שיעור התעסוקה של נשים ערביות יגיע ל-41% עד שנת 2020, אך באף אחת מהתכניות הייעודיות לאוכלוסייה הבדואית אין יעדי משנה לשיעור התעסוקה הרצוי לשם מימוש התכנית ונדמה כי אין תכנית סדורה וייעודית להעלאת שיעורי התעסוקה בקרב נשים בדואיות.³ בנוסף, אין גורם שיספק תמונת מצב באשר לחסמים הספציפיים שנשים חוות בכניסה לשוק התעסוקה ושיקבע מדדים ויעקוב אחר ביצועם.

הקהילות הבדואיות בנגב סובלות ממצוקה כלכלית ומעוני חמור. קושי מרכזי בא לידי ביטוי בשוק העבודה, כאשר רבים מבני הקהילות סובלים מנחיתות בתחרות על מקום בשוק העבודה, בין השאר בשל הדרה ואפליה כנגדם. כנשים במיעוט אתני, הבדואיות בנגב נתונות לאפליה והדרה כפולה, אשר דוחקת אותן לעוני, אבטלה או תעסוקה בשכר נמוך ובתנאים שאינם הולמים. תהליך האורבניזציה של החברה הבדואית בנגב שהחל בשנות ה-70 של מאה הקודמת, מהלך כפוי של ממשלת ישראל, לא לקח בחשבון את מרכיבי התרבות הבדואית המסורתית ואת ההשפעה השלילית על נשים בדואיות בנגב. העיירות הבדואיות סובלות מהשקעה דלה בתשתיות תעסוקה, בהכשרות מקצועיות ובחינוך המובילות למחסור חמור במקורות תעסוקה בתוך הישובים. עובדה זו גרמה לקיטוב

Bedouin dropouts. British Journal of Sociology of Education 27(1): 3-17.

Tovi Fenster, 1999. *Space for Gender: Cultural Roles of the Forbiddan and the Permitted*. Environment and Planning D Society and Space (17): 227-246

⁶ למידע נוסף ניתן לעיין בדו"ח: פורום דו-קיום בנגב, 2017. אפלייה במספרים: קובץ נתונים סטטיסטיים – הקהילה הבדואית בנגב.

⁷ ראו הערה 1, עמ' 8, לוח 6.

⁸ לעיין בדו"ח המלא: <https://tinyurl.com/yd85nhct>

¹ שלי מזרחי סימון, 2016. *תעסוקה בקרב נשים ערביות*, מרכז המחקר של הכנסת. עמ' 11, לוח 9.

<https://tinyurl.com/ygbz38dyl>

² החלטת ממשלה מספר 1994 מיום 15.07.2010. *הצבת יעדי תעסוקה לנשים 2010-2020*.

³ עדליא, 2016. *תכנית אסטרטגית לקידום כלכלי-חברתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב, שלב ב' – הגדרת סוגיות ליבה וכיוונים אסטרטגיים*, עמ' 47.

⁴Sarab Abu-Rabia-Queder, 2006. *Between tradition and modernization: understanding the problem of female*

יהודיות המתגוררות בנגב ונשים ערביות בשאר חלקי הארץ, אך נדמה כי בקרב נשים בדואיות בנגב, לפחות בעשור האחרון, ישנן עליות ומורדות ואין מגמה ברורה.⁹

האבטלה בישובים הבדואים בנגב היא מהגבוהות בישראל ולפי הנתונים, נשים מהוות את רוב דורשי העבודה.¹⁰ הפערים בין נשים לגברים בדואים ובינן לבין מקבילותיהן היהודיות מהנגב ניכרים גם בגובה השכר, שלעיתים מגיע לעשרות אחוזים.¹¹ ניתוח הענפים בהם עובדות נשים ערביות בדואיות מראה כי הן מרוכזות בענפים שמוצע השכר בהם נמוך, למשל: חינוך, שירותי בריאות וסעד. נקודת האור הכמעט יחידה שעולה מן הממצאים היא שיעורי העלייה בשכרן של נשים ערביות בדואיות, שבשנים האחרונות רשמו עליות גבוהות יותר מאשר נשים יהודיות בנגב וגברים בדואים. עם זאת, יש לזכור שבמונחים מוחלטים הפערים עדיין גדולים.

צילום: אמל אבו אלקיעאן, עתיר

חסמים לשילוב נשים ערביות - בדואיות בשוק התעסוקה

⁹ הלמ"ס, עיבוד לנתוני סקרי כוח אדם לשנים 2008-2015, לוחות 1-8.

¹⁰ ראו הערה 9, עמ' 11, טבלה 3.

¹¹ כל זכות. [שכר מינימום \(זכות\)](#).

¹² ראו הערה 5.

¹³ סראב אבורביעה-קווידר, 2013. הבניית אי-השוויון בקרב נשים ערביות-בדואיות בשוק התעסוקה. בתוך ר' פדהצור (עורך). הבדווים בנגב אתגר אסטרטגי לישראל, עמ' 18-27.

להשתתפות הדלה בכוח התעסוקה ולשכר הנמוך של נשים ערביות - בדואיות יש הסברים מוסדיים ותרבותיים, אשר בדרך כלל מזינים זה את זה. אוזלת ידה של המדינה באספקת מוסדות חינוך נגישים ואיכותיים בעיירות ובישובים המוכרים, אך במיוחד בכפרים הבלתי-מוכרים, רק מחזקת נורמות עבר, שלא ייחסו חשיבות רבה ליציאה לשוק העבודה.¹²

חינוך: נכון לשנת הלימודים תשע"ז (16/17), מכלל 94 בתי הספר היסודיים ו-41 בתי הספר העל יסודיים, רק 10 בתי ספר יסודיים ואף לא בית ספר על יסודי אחד קיימים בכפרים הבלתי-מוכרים, על אף שתושבי הכפרים הבלתי-מוכרים מהווים כשליש מן האוכלוסייה הבדואית בנגב. שיעורי הנשירה של הנערות בכפרים הבלתי-מוכרים עמדו על מעל ל-60% עד תחילת העשור הקודם.¹³ בסקר שערכה עמותת סידרה בנגב בשנת 2004 בחלק מהכפרים הבלתי-מוכרים, נמצא כי אחוז הבלתי אורייניות בקרב הנשים בנות 30 ויותר הגיע עד ל-80%.¹⁴ עד היום ממשלת ישראל מסרבת להקים מוסדות חינוך ראויים בכפרים הבלתי-מוכרים כחלק ממערך הלחצים המופעל על תושבי הכפרים הבלתי-מוכרים לדנוח את תביעות הבעלות שלהם ולעבור לעיירות הקבע הממשלתיות.¹⁵

הבעיות המרכזיות איתם מתמודדים מוסדות החינוך בישובים הבדואים בנגב הן תופעת הנשירה, הישגי בגרות נמוכים, תשתיות פיזיות ירודות ומחסור חמור של כ-1,200 כיתות. שיעור בני ה-17 שאינם לומדים באחת ממסגרות החינוך הבדואיות עמד בשנת 2016 על 29.3%. משרד החינוך מכיר במחסור חמור של כיתות לימוד וגנים אך עם זאת, מספר הכיתות שבנייתן תוקצבה על ידי המשרד בכל שנה נותן מענה רק ל-20% עד 60% מן הצרכים שהוכרו על ידי המשרד עצמו.¹⁶

יש לציין כי ההיסטוריה הפוליטית של הבדואים בנגב מהווה נדבך נוסף המסביר את הפערים ההיסטוריים בחינוך, היות ובין השנים 1966-1948 נכפה על הבדואים שלטון צבאי אשר מנע מכלל האוכלוסייה הבדואית בנגב גישה לחינוך ותעסוקה. כלומר, תהליך רכישת ההשכלה התאפשר רק למעלה מ-20 שנה לאחר הקמת מדינת

¹⁴ ראו הערה 13.

¹⁵ Michal Rotem and Neve Gordon, 2017. *Bedouin Sumud and the Struggle for Education*. Journal of Palestine Studies 46(4): 7-27.

¹⁶ סראב אבורביעה-קווידר, 2017. *זהות מעמדית בהתהוות: פרופסיונליות פלסטיניות בנגב*.

ישראל. פערי ההשכלה ההיסטוריים הם גורם מרכזי המסביר את שיעורי התעסוקה העכשוויים הנמוכים של נשים ערביות - בדואיות בנגב.¹⁷

מסגרות לגיל הרך: חסם נוסף המקשה על שילובן של נשים בשוק התעסוקה הוא המחסור החמור במסגרות לילדים ופעוטות. מערכת החינוך בישובים הבדואים רעועה וכמוה גם המסגרות לגיל הרך. נכון לשנת 2015, פעלו רק שישה מעונות יום המפוקחים על ידי הממשלה בכלל ישובי הבדואים בנגב ובהם 384 ילדים בלבד.¹⁸ לפי נתונים שהתקבלו מעמותת סיכוי, בשנת הלימודים תשע"ז (2015/16) 4,843 ילדים בישובים הבדואים לא היו רשומים לגני ילדים, כ-20.8% מכלל הילדים הבדואים בגילאי גן. מדינת ישראל לא ממלאת את חובתה כלפי הקהילה הבדואית גם בבניית גני ילדים לגילאים 3-6, כאשר חמישית מהילדים הערבים-בדואים בגילאים אלו אינם רשומים לגנים.¹⁹ מצב זה גורם לאמהות רבות לוותר על השתלבות בשוק העבודה שכן גם אם הן חפצות בכך, הן נאלצות להשאר ולטפל בילדים.

תחבורה ציבורית: עד שנת 2009 לא פעלה כלל תחבורה ציבורית באף אחד מן הישובים הבדואים בנגב, וגם כיום היא לוקה בחסר,²⁰ דבר שפוגע בעיקר בנשים בשל העובדה שבישראל הן המשתמשות בעיקריות של קווים אלו וביחוד בחברה הערבית בה יש מיעוט של בעלות רישיון נהיגה.²¹ בעוד שבעיירות המתוכננות מצב התחבורה הציבורית הבין-עירונית השתפר במעט, בכפרים המוכרים והבלתי-מוכרים, בהם מתגוררת כמחצית מהאוכלוסייה הבדואית בנגב, לא ניתן מענה אמיתי לצרכי האוכלוסייה. ברוב הישובים עוצרים האוטובוסים בתחנות על כבישים ראשיים, מצב המחייב את התושבים לצעוד מרחקים משמעותיים עד הגיעם לתחנה²² ואף לסכן את חייהם בחציית כבישים ראשיים. היעדר תשתית של כבישים סלולים ומותאמים למעבר

תחבורה ציבורית מונעת מאוטובוסים להיכנס לתוך הכפרים, ולעיתים גם לצירים מסוימים בתוך העיירות.²³

אם נביא בחשבון שדווקא בישובים הבדואים, בהם אחוז בעלי כלי הרכב הוא נמוך ומצב התחבורה הציבורית רעוע, נקבל חסם נוסף אשר מצמצם את האפשרויות של נשים לצאת לעבוד.

מרכזי תעסוקה ואזורי תעשייה: חסם משמעותי נוסף המקשה את שילובן של נשים ערביות - בדואיות מהנגב הוא היצע נמוך של מקומות עבודה בישובים הבדואים. העיירות הבדואיות הוקמו ללא תשתיות תעסוקה מספקות, כגון אזורי מסחר או אזורי תעשייה צמודי דופן, ובכך הפכו את רוב האוכלוסייה הבדואית לתלויה במקורות תעסוקה מחוץ לישובים אלו. ב-2014, 73% מכלל הנשים הערביות - בדואיות בנגב היו מועסקות מחוץ לאזורי מגוריהן, לעומת 50% מן הנשים היהודיות בנגב שהיו מועסקות מחוץ לאזורי מגוריהן.²⁴ מחסור במקומות עבודה בתוך הישובים הבדואים, המתווספים לתחבורה ציבורית לקויה ומחסור במוסדות חינוך לילדים, מונעים מנשים יציאה לעבודה מחוץ לישובי מגוריהן והינם חלק מהגורמים לשיעורי תעסוקה נמוכים בקרב נשים ערביות - בדואיות בנגב. מאידך, הנתונים מצביעים על כך שנשים ערביות - בדואיות רבות עובדות מחוץ לישוביהן ולכן יש לשער שלו היו תנאים המקלים את יציאתן, נשים נוספות היו מצטרפות לכוח העבודה.

תכניות החומש כפתרון ממשלתי - האמנם?

בעשור האחרון, גורמים כלכליים ואסטרטגים הביאו לשינוי במדיניות הממשלה בנוגע לפיתוח כלכלי - חברתי באוכלוסייה הערבית בישראל וזוהתה חולשה מוגברת בקרב נשים ערביות הממעטות להשתתף בשוק התעסוקה. שינוי המדיניות בא לידי ביטוי בתכניות חומש לפיתוח חברתי כלכלי בין השנים 2016-2012,²⁵ שהייתה חלק מתכנית רחבה שנועדה בין היתר לפתור את סכסוך

¹⁷ ד"ר יניב רונן, 2015. *תחבורה ציבורית עבור האוכלוסייה הערבית - תמונת מצב בכמה יישובים*. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, עמ' 2.

<https://tinyurl.com/ud3zww20>

²² ראו הערה 18, עמ' 74.

²³ ראו הערה 18, עמ' 78.

²⁴ עמודות 'ערבים בדואים בנגב' - מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, החלטת ממשלה 3708: דו"ח ראשון, לוח 32; עמודות 'יהודים' ו-'לא-יהודים' - הלמ"ס, סקר כוח אדם 2015, לוח 2.43.

²⁵ החלטת ממשלה מספר 3708 מיום 11.09.2011. *התכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב*.

¹⁷ ראו הערה 13.

¹⁸ חגית סופר-פורמן, יונתן אייל, סוזן חסן דאהר ומוריה פרנקל, 2016. *התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בדרום (החלטת ממשלה 3708): דוח ראשון*. מרכז מאיירס-ג'וינט ברוקדייל, עמ' 86, לוח 26.

¹⁹ אתי וייסבאלי, 2017. *חינוך בחברה הבדואית בנגב - תמונת מצב*. מרכז המחקר והמידע של הכנסת, טבלה 8, עמ' 17.

<https://tinyurl.com/ybhuooyun>

²⁰ עדליא, 2015. *תכנית אסטרטגית לקידום כלכלי-חברתי של האוכלוסייה הבדואית בנגב*. שלב א' - גיבוש תמונת מצב והגדרת סוגיות הליכה, עמ' 166-164.

בכדי לתת תקווה ושוויון הזדמנויות אמיתי לדור הצעיר. על מדינת ישראל להפסיק עם מדיניות הריסת הבתים הדורסנית שלה ולפעול לחלוקת משאבי קרקע ומשאבים כלכליים צודקת בין הקהילות השונות בנגב. הזרמת תקציבים מבלי להגיע לפתרון מוסכם בסוגיות הבעלות על הקרקעות תמנע מן הישובים הבדואים את האפשרות להתפתח. **רק פתרון שיתבסס על שיתוף הציבור ועל הכרה בשאיפותיו, רצונותיו ואורח חייו, יוביל לארגון המרחב באופן שמכבד ומאפשר חיים בכבוד לכל המתגוררים בו, ערבים ויהודים כאחד.**

צילום: רדא (כפאח) אבו אלקיאן, אם אל-חינאן

פורום דו-קיום בנגב לשוויון אזרחי

שלמה המלך 7, ב"ש, 08-6483804

www.dukium.org

על פי דרישת החוק, פורום דו-קיום בנגב לשוויון אזרחי גאה לציין כי כתוצאה משיתוף פעולה עם מדינות ידידותיות וארגונים בינלאומיים שמקדמים זכויות אדם, רוב המימון לפעילותנו מגיע מ"ישויות מדיניות זרות"

הקרקעות בין הבדואים למדינה; ובין השנים 2017-2021²⁶, בנוסף לחלקה של האוכלוסייה הבדואית בנגב בהחלטה 27922²⁷ אשר מיועדת לפיתוח כלכלי בכלל החברה הערבית. עם זאת, נראה שעד כה תכניות אלו נותנות מענה חלקי והיעדים אינם ברורים כך שאין לדעת האם הן עונות על צרכי האוכלוסייה. יש לציין כי התכנית מתעלמת באופן מכוון מהאוכלוסייה הבדואית המתגוררת בכפרים הבלתי-מוכרים.

מכלול החלטות הממשלה והתכניות הנובעות מהן להעלאת שיעורי התעסוקה בחברה הערבית לא הביאו עד כה לתוצאות המיוחלות בקרב נשים בדואיות מהנגב. כיום, בחלק מהתכניות ניתנת עדיפות מסוימת לנשים אך בכדי להעלות את שיעור התעסוקה נדרש להתאים תכניות ספציפיות עבור נשים אלו ומערך תומך תעסוקה שיפעל להתרת החסמים העומדים בפני נשים. בנוסף, נראה כי למרות שהחלטת הממשלה על תכנית החומש החדשה קבעה במפורש שיינתן ייצוג הולם לנשים בוועדה הציבורית למעקב אחרי התכנית, מי שמייצג את החברה הבדואית הם לרוב גברים מהקהילה ומספרם קטן. במצב זה צרכיהן של נשים נדחקים הצידה. ההתעלמות הבוטה והמכוונת מתושבי הכפרים הבלתי-מוכרים מעיבה גם היא על ההשקעה העצומה של תכניות החומש.

סוגיית הבעלות על הקרקעות שבה ועולה פעם אחר פעם בכל דו"ח ומחקר על האוכלוסייה הבדואית בנגב, ולא בכדי. סירובה של המדינה למצוא פתרון הולם בשיתוף האוכלוסייה הבדואית בנושא זה מקבע את המצב הקשה בו נתונה האוכלוסייה ומשליך על פיתוח כל תחומי החיים-תעסוקה, חינוך, בריאות, דיור ועוד. בכפרים הבלתי-מוכרים כמעט ולא קיימות תשתיות ואין שירותים ממשלתיים. זוהי מדיניות מכוונת המערימה קשיים על תושבות ותושבי הכפרים הבלתי-מוכרים שנועדה לאלצם לוותר על תביעות הבעלות על הקרקעות והעברתם לישובים עירוניים צפופים.

הפתרונות התעסוקתיים לא יכולים להיות אחידים לכלל הנשים הערביות - בדואיות בנגב. המדינה צריכה להכיר בהבדלים בין האילוצים והנסיבות שבהן פועלות נשים בעיירות, בכפרים המוכרים והבלתי-מוכרים. על הממשלה מוטלת האחריות לפרק את החסמים המונעים מנשים נגישות לעולם התעסוקה ובמיוחד להשקיע במערכת החינוך בכלל הישובים הבדואים, מגילאי גן ועד תיכון,

²⁷ החלטת ממשלה מספר 922 מיום 29.12.2015. פעילות הממשלה לפיתוח כלכלי באוכלוסיות המיעוטים בשנים 2016-2020.

²⁶ החלטת ממשלה מספר 2397 מיום 12.02.2017. תכנית לפיתוח כלכלי חברתי בקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב 2017-2021.